

Eqrem ÇABEJ: *Studime etimologjike në fushë të shqipes, Bleu V (K-M)*, SHB Çabej, Tiranë 2014, 478 f.; ISBN 978-99956-35-20-6

Consummatum est ~ u kompletua! Me këtë reagim të parë përcolli shkruesi i këtyre radhëve kumtin fatlum, që shtëpia botuese Çabej hodhi këto ditë në treg bleun e pestë të opusit postum Studime etimologjike në fushë të shqipes me autor gjuhëtarin dhe eruditin shqiptar Eqrem Çabej (1908-1980). Kompletohet kështu pas një rrugëtimi për thuajse katër dekada trashëgimia shkencore 7-vëllimëshe e Eqrem Çabejt në atë fushë të shkencave gjuhësore albanologjike, me të cilën identifikohet tashmë vetë emri i tij.

Konsiderata të përgjithshme

Ky vëllim prej 478 faqesh, i rudaktuar dhe përgatitur për shtyp prej prof. Seit Mansakut, dr. Anila Omarit, si edhe Brikena Çabejt, bijës së të ndjerit Eqrem Çabej, shtjellon historinë dhe etimologjinë e asaj pjese të fondit leksikor të gjuhës shqipe që nis me shkronjat K - L - LL - M. Teksti origjinal i autorit (f. 5-392) ndiqet prej fjalësit shqip dhe atij të gjuhëve të tjera, që janë marrë në vështrim gjatë analizave gjuhësore (f. 393-478) dhe përmyllet me një faqe të fundit të panumëruar me një pasqyrë të treguesit të gjuhëve me numrat e faqeve përkatëse, që lehtësojnë kërkimin në këtë rubrikë. Ndryshe nga vëllimet e mëparshme, mungon në këtë vëllim për fat të keq një përmbledhje e zgjeruar frengjisht e përfundimeve të arritura prej autorit gjatë shqyrtimit të lemave në tekstin origjinal¹.

Siç mësojmë edhe nga vëzhgimi i thukët redaksional që i prin punimit (f. 3), lemat që përfshihen në këtë vëllim: me disa përjashtime, autori nuk arriti t'i shtjellonte e zgjeronte ato ashtu si ato të shkronjave A-F [deri te fjala *flutur*: bl. II-IV - B.D.], të cilat edhe janë redaktuar nga vetë autori. Pjesës tjetër të etimologjive shqipe, sikurse edhe ato që përfshin ky vëllim, autori, për fat të keq, nuk arriti t'u jepte dorën e fundit. Një numër i vogël syresh është botuar në fakt edhe më parë në formë studimesh të numëruara me shifra romake dhe me titullin e përbashkët *Studime rreth etimologjisë së gjuhës shqipe* në revistat albanologjike Buletin i Universitetit të Tiranës. Seria Shkencat Shoqërore (1960-1963) dhe Studime filologjike (1964-1968), duke u ribotuar më pas edhe në vëllimet I dhe II të kolanës 8-vëllimëshe Studime gjuhësore (Prishtinë 1976-) me autor Eqrem Çabejn. Gjithsesi

¹ Me redaktimin fillestar të këtij vëllimi, sikurse edhe me hartimin e përmbledhjeve shqip është marrë intensivisht përgjatë viteve 1987-1988 edhe shkruesi i këtyre radhëve.

nuk mund të lemë pa përmendur këtu që pjesa më e madhe e lemave me shkronjat nistore K - L - LL - M botohet për herë të parë në këtë vëllim të ri.

Po të ndalemi paraprakisht disi më gjatë në vëzhgimin redaksional lidhur me dallimin ndërmjet lemave të (pa)plotësuar dhe/ose të (pa)redaktuara për botim nga vetë autori, e bëjmë këtë me qartësi lexuesin se ky dallim nuk ka të bëjë aspak me koherencën e veprës, jo aq edhe me shkallën e përditësimit të saj me materialin (e ri) leksikor të shqipes apo me literaturën shkencore të botuar deri në gjallje të autorit. Ai ka të bëjë më fort me gjerësinë e trajtimit të historisë së fjalëve si edhe me syzimet mbi etimonet e një numri fjalësh të lashta, të cilave autori sigurisht që ka dashur t'u rikthehej më vonë.

Një studim statistikor i materialit gjuhësor shqip të mbledhur dhe hetuar në këtë vëllim na lejon të fitojmë paraprakisht një përshtypje të parë mbi përmasat e pazakonshme të studimeve etimologjike të Çabejt, që dallojnë në gjithë historinë e zhbllimit të albanologjisë si shkencë komplekse rajonale. Duke u ndalur paraprakisht vetëm te ky vëllim, vërejmë se bëhet fjalë për një korpus lemash prej gjithë-gjithë 1776 njësisish (= K 910 + L 304 + LL 35 + M 527), ndërkohë që korpusi i fjalëve shqipe në varietetin e tyre dialektor e shkrimor, të shpërndarë në kohë dhe hapësirë rezulton të jetë në këtë vëllim thuajse 4 herë më i madh: me 6657 njësi. Trajtimi i një leme të veçantë varjon nga referimi i thjeshtë në një rresht të vetëm (: gjithsej 282 lema) – d.m.th. për të mësuar mbi shqyrtimin e saj etimologjik në bashkëlidhje me një tjetër lemë, që i takon në shumësinë e rasteve së njëjtës çerdhe leksikore – e deri te disa faqe, p.sh. lema *mal* (f. 274-276), *mbath* (f. 298-300) etj.

Një studim kritik i të gjitha zgjidhjeve që shtrohen për diskutim në vëllim, e për më tepër nxjerrja në pah e arritjeve dhe vlerave njohëse të tij është vështirë të bëhet brenda një artikulli të shkurtër recensional. Prandaj do të mjaftohemi në vazhdim me disa konsiderata të përgjithshme lidhur me organizimin e korpusit lematik në vëllim, me metodologjinë e hartimit të lemave të veçanta, me synimet e autorit në vepër si edhe me një statistikë të rezultateve etimologjike të arritura në të.

Organizimi i fjalorit

Siç e cekëm shkurt edhe më lart vepra ka si objekt studimi thesarin leksikor mbarëdialektor, dialektor e krahinor të gjuhës shqipe, të mbledhur, të përpunuar e pjesërisht të përfunduar e redaktuar prej vetë autorit në gjallje të tij. Njësitë leksikore grupohen në çerdhe leksikore të veçanta. Analizës gjuhësore diakronike, përkatësisht hetimit etimologjik përkatës, i nënshtrohen përgjithësisht ato njësi që qëndrojnë në bazë të secilës çerdhe. Më shpesh trajtohen si lema të veçanta fjalë të parme e huazime, dmth. ato njësi që sipas rregullave të fjalëformimit produktiv ose joproduktiv të gjuhës shqipe nuk janë më të zbërthyeshme në njësi më të vogla, p.sh. *kafshë, kalb, kam, lajthi, llom, (i) madh, motër, mulli* etj. Raste të tjera, që dëshmojnë shmangie të forta dialektore, zakonisht vetëm regjistrohen sipas radhës alfabetike së bashku me kumtimin e lemës përkatëse, ku lexuesi mund të marrë informacion më të hollësishëm, p.sh. *larth* pranë *lerth*; *las* pranë *llazinë*; (dial.)

kthenj, këthej e me metatezë *thkej* për *kthej* (me gjithë çerdhen e saj leksikore, si *kthim, kthinë, kthesë, kthenjë* etj.), e bashkëlidhur kjo brenda gjuhës me *këcej* e variantet e saj dialektore, si: *kathej, gathej, gdhej* etj.

Si lema të veçanta shqyrtohen edhe një numër (pseudo)fjalësh, të regjistruara në ndonjë fjalor, doracak dialektor apo të nxjerra nga ndonjë vepër letrare, egzistenca e dikurshme e të cilave ose përdorimi i tyre në formën e dhënë është më se i dyshimtë, por që shpesh janë bërë objekt i studimeve të mëparshme etimologjike, p.sh. *lone* për sh. këlyshë (f. 242), të cilën G. Meyer-i e gjen në shkrimet e Thimi Mitkos, por që për Çabejn kemi të bëjmë aty thjesht dhe vetëm me gabime shkrimi ose regjistrimi. Një kujdesi të veçantë i nënshtrohen me këtë rast edhe disa fjalë të pazakonshme, në kuptimin që dalin vetëm te një autor, sidomos kur ky është i njohur për ndërtime të reja fjalësh, siç është p.sh. rasti i (arb. It.) *l'ëfarinj* me kuptimin përhap vetëm në veprën e De Radës e që për Çabejn nuk mund të shpjegohet ndryshe përpos një sajimi të vetë autorit. Krahas fondit leksikor, autori bën objekt të studimit historik edhe një numër makro- e mikrotoponimesh në hapësirën jetike dhe atë të diasporës shqiptare, etnonime të ndryshme, emra personash, shenjtorësh e familjesh etj., si p.sh. *Mborje, More*, (em. fam.) *Muzaki, lab, (Shën) Mëhill* etj., sigurisht pa i vënë vetes aspak si detyrë specifike mbledhjen dhe hetimin e tyre ballor.

Organizimi i lemave të veçanta

Çdo lemë i nënshtrohet shqyrtimit diakronik-etimologjik sipas një metodologjie të përcaktuar mirë. Autori prezanton fillimisht lexuesin me mendimin albanologjik të deriatëhershëm, tezat e ndryshme që janë hedhur për diskutim me përkrahësit dhe kundërshtarët e tyre. Në rastet kur etimoni i fjalës është më se i qartë, autori e tumir menjëherë atë, pa munguar të saktësojë edhe autorësinë e atij etimoni, dhe shpesh duke shtuar edhe literaturën shkencore më të rëndësishme, që është shkruar rreth tij. Gjithsesi nuk janë të pakta edhe rastet kur kjo rubrikë mungon, pasi fjala është vjelë dhe shqyrtohet për herë të parë nga vetë autori, p. sh. (dial.) *mavzer* m. Iloj pushkeprej gjerm. *Mauser* si emri i konstruktorit të saj; (dial.) *kikë* f. jele e kalit < serb.-kr. *kika*, bullg. *kika* gërshet etj.

Në një rubrikë të veçantë trajtohen përhapja dhe variantet dialektore të njësisë në shqyrtim, çerdhja e saj leksikore, kuptimet dhe shmangiet kuptimore nga njëri dialekt në tjetrin, nga një e folme në tjetrën, të pajisura të gjitha këto me literaturën përkatëse ose me shënimin e emrit të indormantëve. Jo më pak interes ka për autorin edhe përdorimi i njërës apo tjetrës njësi në letërsinë e vjetër shqipe të shekujve XVI-XVIII. Shestimi i arealit gjuhësor për çdo njësi dhe saktësimi i qerthullit të kuptimeve e lejon autorin të syzojë me siguri fazat e shkallëshkallshme të evolucionit historik të fjalës, duke përcaktuar si kuptimin themelor, ashtu edhe formën primitive të fjalës bazë, që i takojnë asaj periudhe kohore, kur shqipja nuk ishte ndarë ende përfundimisht në dy dialekte (shek. IV-VII e.j.). Njësitë ose çerdhet leksikore me përhapje dialektore të rrudhur i nënshtrohen analizave diakronike të veçanta, ku autori saktëson, nëse kemi të bëjmë këtu me fjalë a çerdhe fjalësh

të përfuara brenda njërit dialekt, me huazime apo me relike gjuhësore të një faze më të hershme, kur fjala ishte pronë e mbarë shqipfolësve. E tillë është p.sh. (tosk.) *mëllë,-ri* pranë (geg.) *mullâ,-ni* bullungë në trup të njeriut a shtazës, të cilën Çabej, ndryshe nga përsiatjet e mëparshme etimologjike, e bashkon në një çerdhe leksikore me *mullë* bark, stomak, si një ndërtim i hershëm augmentativ më *-an* brenda shqipes, bash në një periudhë që i paraprin zhvillimit të dukurisë së rotacizmit në dialektin toskë (shek. VI-VIII).

Interpretimi i brendshëm i zhvillimit kuptimor dhe formal të fjalës e lejon autorin të përzgjedhë me më shumë siguri njëri apo tjetri tezë të shtruar për diskutim ose të ndjekë një rrugë të vetën në kërkim të marrëdhënieve të tjera etimologjike. Për shembëllzim le të përmendim këtu emrin e drurit (të afërt me vidhin) *mëllezë* *Ostrya carpinifolia* pranë dy varianteve të tjera dialektore *mëllënjë*, *mullenjë*, të cilin Çabej, ndryshe nga disa pararendës të tij, nuk e ndan brenda shqipes me emrin e zogut të *mëllenjë-s*, duke i afruar të dyja me bazën e përbashkët kuptimore (ngjyrë) e zezë, e errët e si të tillë e ndeshim edhe në terminologjinë baritore si *mëllenjë*, *mullenjë* për të shënuar një dhi a dele me gëzof të zi.

Rezultate të studimit etimologjik

Pa dashur të ndalemi në më shumë hollësi domethënëse që mundëson leximi sqimatar i veprës, mund të përmbledhim në mënyrë po aq domethënëse rezultatet etimologjike të arritura për lemat e marra në shqyrtim në këtë vëllim, të cilat po i rreshtojmë të klasifikuara si më poshtë:

fjalë vendi:	K 217	L 122	LL 7	M 156 = 502
latinizma:	K 76	L 26		M 57 = 159
romanizma/dalmatizma:	K 6	L 1		= 7
italianizma (venecianizma):	K 90	L 18		M 28 = 136
fjalë rumune/arumune:	K 6	L 1		M 3 = 10
neologjizma/frengjisht:	K 7			M 3 = 10
ballkanizma/mesdhetare:	K 3	L 2	LL 1	= 6
greqizma te vjetra:	K 8	L 1		M 8 = 17
greqizma te reja/bizantine	K 98	L 28	LL 4	M 50 = 180
sllavizma:	K 90	L 29	LL 11	M 50 = 180
turqizma:	K 108	L 18	LL 5	M 80 = 211
fjalë cigane:	K 1	K 2		= 3
neologjizma/gjermanisht				M 2 = 2
neologjizma/anglisht	K 1			= 1
pa shpjegim:	K 43	L 20		M 7 = 70
Referime	<u>K 156</u>	<u>L 38</u>	<u>LL 7</u>	<u>M 81 = 282</u>
Shuma	K 910	L 304	LL 35	M 527 = 1776

Pasqyra e mësipërme na jep një imazh të plotë dhe të saktë të raportit *trashëgim ~ huazim* në leksikon historik dhe në atë dialektor-bashkëkohor të shqipes. Mund të shtojmë gjithashtu që për shumë njësi që i takojnë fondit të trashëguar indoevropian të shqipes autori tenton edhe rindërtimin e formave bazë të fjalës, edhe pse nuk e ka bërë këtë objekt qendror të hulumtimit të tij. Synimi kryesor i autorit, që ndiqet me konsekuencë gjatë gjithë veprës, është bash shtjellimi i historisë së çdo njësie leksikore në dhe gjatë periudhës së formëzimit historik të shqipes dhe të etnosit shqiptar, qëmtimi i shtresave të leksikut të shqipes, duke veçuar fondin e trashëguar indoevropian nga ai i huazuar, krehja e leksikut të huazuar dhe shtresimi i tij në kohë dhe hapësirë, saktësimi i marrëdhënieve gjuhësore të shqipes në rrethin e gjuhëve fqinjë si edhe përcaktimi i vendit dhe i rolit të etnosit shqiptar në historinë e Gadishullit Ballkanik.

Duke përfunduar, pohojmë se vepra shumëvëllimëshe e Eqrem Çabejt me titull tejet modest *Studime etimologjike në fushë të shqipes* është sintezë e debatit albanologjik shqiptar dhe të huaj deri në fund të viteve 70-të të shekullit të kaluar. Ajo ngërthen në vetvete një fjalor të mirëfilltë historik dhe etimologjik të gjuhës shqipe, i cili tejkalon në çdo pikë fjalorët e doracakët e derisotëm etimologjikë të kësaj gjuhe (Meyer 1881; Tagliavini 1935; Huld 1984; Demiraj 1997; Orel 1998). Vëllimi i porsadalë në qarkullim dëshmon rishtas që aktiviteti shkencor i Eqrem Çabejt sendërton bashkëlidhjen sa optimale, aq edhe unikale të formimit shkencor-intelektual me intuitën në hetimin etimologjik e sidomos me përkushtimin për të njohur, mbledhur, krehur, studiuar dhe sistematizuar në mënyrë ballore e në thellësi të gjithë thesarin leksikor të gjuhës shqipe. Janë pikërisht këto dhunti të aktivitetit shkencor-intelektual së bashku angazhimin e tij social e atdhetar, që përcollën kolosin e shkencave albanologjike qysh në gjallje të vet drejt kupolës së mëndimit shkencor-intelektual shqiptar të të gjitha kohërave, ndërsa fjalori i tij etimologjik – *konsummatum est!* – ruan e do të ruajë si gjithherë vlerën e një objekti studimi të amëshuar, që vështirë se do t'i mungojë dikur studiuesit albanolog serioz në tavolinën e tij të punës.

Bardhyl DEMIRAJ

